

УДК 008:17

Тараненко Г.Г., Троїцька О.М.

АКСІОПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ТОЛЕРАНТНОСТІ

Постановка проблеми. Соціокультурна ситуація в нашій країні, як і в інших багатонаціональних та полікультурних суспільствах, завжди характеризувалася неоднозначним ставленням членів соціальної групи до представників інших національних культурних груп. Життєвий досвід людей дозволяє стверджувати, що вони створюють навколо себе не тільки матеріальний світ, але й світ людських взаємин, що включає в себе систему соціальної поведінки, яка регулюється звичаями, традиціями, нормами, характерними для певних національних і культурних співтовариств.

Сучасний світ зіткнувся із відсутністю єдності в розумінні загально визнаних цінностей, наявністю зміни вимог, стійких стереотипів, загостренням конфліктів в релігійних, міжнаціональних, міжкультурних, міжособистісних відносинах. Наразі гостро постала проблема виявлення потенціалу толерантності в прийнятті людей, відмінних за світоглядом, релігією, національністю тощо, що актуалізує появу нових соціально-психологічних досліджень, присвячених толерантності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підходи до вивчення толерантності у психології надзвичайно різноманітні: досліджено загальні підходи до толерантності як психологічного (А.Асмолов, С. Братченко, А.Орлов, А.Шапіро та ін.) так і соціально-психологічного явища (Г.Бардієр, Г. Солдатова, Т.Скрипкіна та ін.), безліч робіт присвячено психолого-педагогічному аналізу толерантності (А.Погодіна, М.Рожков, О. Попова, Д.Зінов'єв, П.Комогоров, О.Скрябіна, К.Уейн та ін.), у соціальній психології першочергова увага приділяється вивченню толерантності як терпимості до будь-яких відмінностей (Д.Бродський, А. Гербер, Л. Дробіжева, Є.Луковіцька, Н.Мольденгауер, Е.Шлягіна, В.Петренко та ін.), толерантність аналізується в межах проблеми спілкування (Г.Кожухар, В. Лабунська, Л.Рюмшина та ін.), як стійкість до несприятливих впливів (Є. Мілерян, В.Лебедев, Р.Бріслін, М.Комада, Е.Френкель-Брунsvік та ін.). Проблема міжособистісної толерантності розроблена в теоретичному плані в роботах В. Бойко, С.Братченко, Є. Виноградової, І.Гриншпун, Г.Кожухар, В. Лекторського, В.Менделевич, М.Міріманової, Ю.Мухіної, Г.Оллпорта, в яких, проте, є лише окремі положення, що розкривають сутність міжособистісної толерантності та її компонентів.

Незважаючи на величезну кількість робіт, присвячених проблемі толерантності, варто зазначити, що в науковій психологічній та філософській літературі ще недостатньо вивчені особливості становлення та розвитку толерантності як цілісного соціально-психологічного феномена, зокрема, практично відсутні дослідження явища толерантності у ціннісній площині.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розкриття сутності ціннісно-психологічних засад розвитку толерантності сучасної людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджуючи поняття „толерантність”, можна помітити, що значення даного слова при вживанні його в повсякденних ситуаціях легко вловлюється з контексту. Однак здійснюючи спробу дати наукове визначення толерантності виникають чималі труднощі, адже зазначене поняття використовується в різних сферах знання: етиці, психології, політиці, теології, філософії, медицині тощо.

Найбільш повним є визначення терпимості, дане у словнику з етики за редакцією А.Гусейнова та І.Кона: „Терпимість – моральна якість, що характеризує відношення до інтересів, переконань, вірувань, звичок і поведінки інших людей. Виражається в прагненні досягти взаємного розуміння й узгодження різних інтересів і точок зору без застосування тиску, переважно методами роз'яснення й переконання...” [3, с. 351]. Це визначення не обмежує застосування толерантності лише до представників інших націй, народностей та релігій, визначає моральну основу даної якості особистості, але у ньому, як і у багатьох інших, не йдеться про визнання й повагу самих людей, які відрізняються від нас – визнання як окремих особистостей, так і соціальних або етнічних груп, до яких вони належать.

Концепції та дефініції толерантності, представлені в психологічній літературі, відрізняються великою різноманітністю і їх важко порівняти. Так,

наприклад, толерантність у різних авторів визначається як поведінка, що схвалюється і відмова від нав'язування точки зору однієї людини іншим людям (Н.Ешфорд), як прийняття угоди про „правила гри” (Дж. Салліван, Дж. П'єрсон, Дж. Маркус), як спосіб, що виражається у повазі до точки зору іншої людини (Л. Почебут), як певна якість взаємодії (М.Мацковський), як особливі відносини (С.Бондирева), як зниження сензитивності до об'єкта (Е. Клепцова), як психологічна стійкість, система позитивних установок, сукупність індивідуальних якостей, система особистісних і групових цінностей (Г.Солдатова). Здійснюються також спроби позначення відмінностей толерантності від близьких понять, зокрема, таких, як толерантність, конформність, довіра, доброта, вихованість (А.Асмолов, Є.Клепцова, В.Куніцина, Т.Скрипкіна). Не суперечливі, але й не порівнювані позиції авторів, що пропонують виділяти ті чи інші детермінанти, чинники, структурні компоненти, якості, властивості, види, типи, емпіричні властивості толерантності (С.Бондирева, І.Гриншпун, Є.Гундарь, І.Дзялошинський, П.Ніколсон, Б.Рієрдон, З.Сікевич, М.Уолцер, І.Шкуратова, Є.Шлягіна, Е.Ейдеміллер та ін.)

В межах основних психологічних шкіл толерантність прямо чи опосередковано співвідноситься з цілою низкою добре вивчених явищ. Так, психоаналітичний підхід дозволяє інтерпретувати прояви толерантності-інтолерантності в аспекті функціонування психологічного захисту і копінг-стратегій поведінки, діалектики самототожності і внутрішнього конфлікту людини із зовнішнім світом (З.Фрейд, Р.Лазарус, С.Фолькман, К.Хорні, Е. Еріксон та інші). Когнітивна психологія дає підстави для розуміння таких важливих механізмів формування та прояву толерантності-інтолерантності, як соціальна категоризація, когнітивний дисонанс, соціальні установки, соціальні стереотипи і атрибуції, соціальні уявлення (Дж. Тернер, Л. Фестінгер, Ф.Хайдер та інші). У біхевіористській психології моделюються окремі аспекти прояву толерантності-інтолерантності, що базуються на задоволенні соціальних потреб, корекції соціальних страхів, адекватному прийнятті оточення і самого себе, формуванні основ агресивної поведінки як однієї з крайніх форм прояву інтолерантності (Б.Скіннер, Дж.Вольпе, А.Лазарус, Р.Берон, Д.Річардсон, В.Ромек). Гуманістична психологія розкриває нормативну, ціннісно-орієнтаційну і особистісно-сміслову сторону толерантності (К. Роджерс). Особлива увага приділяється питанням толерантності в крос-культурній та етнічній психології, зокрема, у зв'язку з поняттями ідентичності, міжкультурної адаптації, культурного шоку (Дж.Беррі, М.Плізент, Г.Теджфел, К.Оберг, Ю.Мартін, Т.Накаяма, Д. Мацумото, Н.Лебедева, Г.Солдатова, Т.Стефаненко, С.Гурієва, О. Михалюк, Л.Почебут, В.Хармз та інші).

Дослідження психологічної літератури надає можливість розкрити категорію толерантності як інтегральну характеристику людини, що визначає її здатність у проблемних і кризових ситуаціях активно взаємодіяти із зовнішнім середовищем з метою відновлення своєї нервово-психічної рівноваги, успішної адаптації, недопущення конфронтації та розвитку позитивних взаємовідносин з

собою і з оточуючим світом. Це визначення припускає розгляд толерантності в широкому діапазоні: від її розуміння як нервово-психічної стійкості до її оцінки як морального імперативу особистості.

Виховання толерантності є однією з найважливіших складових сучасної освіти, спрямованої на формування цінностей людини, культури світу. Г. Бюзелева та Г. Шеламова [1] виділяють такі основні положення толерантності: формування толерантного простору; культура спілкування, як досягнення іншого в діалозі, як взаєморозуміння, взаємоповагу, співучасть і співпереживання, почуття партнерства; синергія мислення, що дозволяє приймати широкий спектр особистісних якостей, індивідуальних і етнічних проявів людини; особистісно-орієнтований підхід, основою якого є суб'єкт-суб'єктні відносини.

У якості основних принципів толерантності виділяють наступні: принцип довірчого співробітництва – встановлення відносин взаєморозуміння і взаємної вимогливості; принцип екології взаємин – забезпечення сприятливого соціально-психологічного клімату як основи формування толерантного простору; принцип правознавства – формування почуття власної гідності, самоповаги, поваги до оточуючих людей, народів від їх соціального статусу, національності, раси, культури, релігії; принцип синергізму забезпечує розвиток особистості, будучи джерелом і рушійною силою цього розвитку; принцип творчості, що забезпечує реалізацію варіативних підходів до встановлення толерантних відносин та аналізу ситуацій взаємодії. Творчий підхід до використання принципу толерантності є запорукою ефективності адаптації особистості в інших сферах соціальних відносин.

Зважаючи на вищезазначене можна припустити, що толерантність передбачає розвиток навичок спостережливості, здатності до самоаналізу, самопізнання; формування навичок ведення позитивного внутрішнього діалогу з самим собою; розвиток умінь пізнання інших людей, аналіз ситуації, обстановки в сім'ї, групі, колективі; здійснення корекції самооцінки; формування професійно значущих якостей (емпатії та рефлексії, що сприяють толерантному спілкуванню); розвиток емоційної стійкості у складних життєвих ситуаціях; освоєння способів саморегуляції та реагування на нетерпимість.

Формування толерантності може успішно здійснюватися в рамках високої культури міжетнічних відносин, коли обмін духовними цінностями протікає в умовах збереження національних особливостей, неповторного вигляду кожної національної культури, а зближення культур впливає на збагачення і розвиток національної самобутності.

Резюмуючи все вищевикладене, слід зазначити високу залежність взаємин людини з навколишньою дійсністю від структури її морально-етичних якостей. Можна зробити висновок, що чим сильніше виражені якості, які представляють ціннісний компонент особистості, тим простіше їй адаптуватися в мінливих умовах тієї реальності, де вона існує. З іншого боку, ті якості, які представляють антицінності людського буття, ускладнюють існування особистості, знижуючи її адаптивність. „Аксіогенез особистості, – зазначає

З. Карпенко, – являє собою цілісний процес розвитку ціннісно-сміслової сфери людини, наділеної відповідними біологічними, психічними, соціокультурними і духовно-трансцендентними можливостями. Потенціал і результат аксіогенезу особистості – аксіопсихіка – включає в себе різноманітні вияви її ціннісно-сміслової сфери: мотиваційні ставлення, диспозиційні утворення, мотиваційні чинники, емоційно-ціннісні характеристики процесу переживання, життєві вибори особистості в різних сферах її самовизначення тощо” [2, с. 10].

Зазвичай виділяють ряд принципів від яких залежить процес розвитку толерантності:

- принцип суб’єктивності, який вимагає активності самої людини, стимулювання її до самовиховання, свідомої поведінки та самокорекції у відносинах з іншими людьми;
- принцип адекватності, який вимагає відповідності змісту і засобів виховання соціальної ситуації, в якій організовується виховний процес. Завдання виховання орієнтовані на реальні відносини, що складаються між різними групами людей в даному соціумі;
- принцип індивідуальності, який припускає визначення індивідуальної траєкторії виховання толерантної свідомості і поведінки, виділення спеціальних завдань, що відповідають індивідуальним особливостям і рівню сформованості толерантності;
- принцип рефлексивної позиції, який передбачає орієнтацію на формування усвідомленої стійкості системи відносин до будь-якої значущої проблеми, питання, що проявляються у відповідній поведінці та вчинках;
- принцип створення толерантного середовища, який вимагає формування в гуманістичних відносин, в основі яких лежить реалізація права кожного на своєрідне ставлення до навколишнього середовища, самореалізація в різних формах.

Створення толерантного середовища пропонує взаємну відповідальність, співпереживання, взаємодопомогу, здатність разом долати труднощі. Цей принцип також означає, що в групах і соціальному оточенні домінують творчі напрями при організації навчальної та позанавчальної діяльності, при цьому творчість розглядається як універсальний критерій оцінки особистості та стосунків у колективі [4].

Вважаємо доцільним доповнити зазначений перелік аксіопсихологічним принципом, який передбачає залучення до аксіогенезу особистості діалогічного спілкування, в процесі якого відбувається включення Іншого в духовний світ Я як повноважного партнера, можливого взірця саморозвитку. Аксіогенез особистості представляє розгортання суб’єктних здатностей у цілісній ситуації буття та обіймає індивідний, власне суб’єктний, соціально-особистісний, індивідуальний та універсальний рівні з прогресивним ускладненням ціннісно-духовних устремлінь людини [2, с. 11].

Висновки. Отже, толерантність є інтегральною характеристикою не лише з точки зору її якісного і змістовного аналізу, але й із точки зору її генезису.

Вона є результатом багатьох зусиль, що діють в одному напрямку (темперамент, атмосфера в сім'ї, виховання, досвід, соціальні та культурні чинники). Таке розуміння толерантності передбачає виховання психологічно стійкої, емоційно і морально зрілої особистості. Формування толерантності повинне здійснюватися в межах усього діапазону психологічної стійкості, починаючи від нервово-психічної і закінчуючи стійкістю до етнокультурних, соціальних, світоглядних та інших відмінностей.

Позитивна динаміка розвитку толерантності може бути здійснена, за умов: розгляд толерантності передбачає суттєвий вплив ціннісних орієнтацій особистості; процес формування толерантності спирається на аксіопсихологічний підхід; методики спрямовані на міжкультурне порозуміння та взаємодію; використання методів, що викликають всебічну рефлексію і саморефлексію; реалізуються принципи діалогічності, добровільності, конфіденційності, забезпечення психологічної безпеки.

Результати дослідження будуть враховані у викладанні курсів «Релігієзнавство», «Етика» та «Естетика», а також у подальших дослідженнях, присвячених проблемам міжособистісних відносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бюзелева Г.В. Толерантность: взгляд, поиск, решение / Г.В.Бюзелева, Г.М.Шелемова. – М., 2003. – 260 с.
2. Карпенко З.С. Аксіологічна психологія особистості / З.С.Карпенко. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. – 512 с.
3. Словарь по этике [под ред. А.А.Гусейнова и И.С.Кона]. – М.: Политиздат, 1989. – 345 с.
4. Толерантность [общ. ред. М.П.Мчедлова]. – М.: Республика, 2004. – 416 с.

АНОТАЦІЯ

Тараненко Г.Г., Троїцька О.М. Аксіопсихологічні засади розвитку толерантності. Розглянуто категорію толерантності у психологічній площині, обґрунтовано її ціннісно-психологічні засади та підкреслено важливість використання аксіопсихологічного підходу у процесі формування толерантності сучасної людини.

Ключові слова: толерантність, цінність, аксіопсихологічний підхід.

АННОТАЦИЯ

Тараненко Г.Г., Троицкая Е.М. Аксиопсихологические основы развития толерантности. Рассмотрена категория толерантности в психологической плоскости, обоснованы ее ценностно-психологические основы и подчеркнута

важность использования аксиопсихологического подхода в процессе формирования толерантности современного человека.

Ключевые слова: *толерантность, ценность, аксиопсихологический подход.*

SUMMARY

Taranenko G.G., Troitskaya E.M. Axio-psychological basis for the development of tolerance. The category of tolerance in psychological plane considered, its value-psychological basis justified and importance of using axio-psychological approach in the process of forming tolerance of modern human.

Key words: *tolerance, value, axio-psychological approach.*